

## Ta'n Sebeplerinden Vehem

İbrahim GÖKÇE\*

### Öz

Adalet ve zabt râvilerin sahip olması gereken iki önemli sıfattır. Bu sıfatlarda var olan bir kusur râvînin rivayet ettiği hadisin sıhhatini etkilemektedir. Özellikle zabt sıfatını zayıflatan birçok unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri vehemdir. Vehem bir zabt kusurudur. Vehem kelimesinin nasıl okunacağı muhaddisler arasında tartışmaya sebep olmuştur. Vehem diye okunması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi vehm diye isimlendirenler de olmuştur. Râvînin rivayet ettiği hadislerde hata yapmasını dikkate alan muhaddisler daha çok bu kelimeyi vehem olarak okumuşlardır. Râvînin zihninde var olan düşünceyi aktarırken yanlışması, bir nevi dil sürçmesi sonucu hata yaptığını düşünenler ise vehm olarak ifade etmeyi tercih etmişlerdir.

Râvîlerin zabt kusuru olan vehem kelimesinin nasıl okunacağı tartışması kadar önemli olan bir diğer husus bu hatanın ortaya çıkarttığı sonuçlardır. Vehem hadislerin şâz olarak rivayet edilmesine, râvînin idrâcına, mevkûf rivayetin merfû, mürsel rivayetin mevşûl olarak aktarılmasına sebep olabilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hadis, Râvî, Adalet, Zabt, Vehem, Vehm

### Vehem as One of the Criticism Reasons

#### Abstract

Justice and zabt are two important attributes rawis must have. The flaws in these attributes affect the validity of the hadith narrated by the rawis. In particular, there are many factors that weaken the title of zabt. One of these factors is vehem. Vehem is a flaw of zabt. The determination of the name of this concept has caused controversy among muhaddiths. While there are those who say that it should be read as vehem, there are also those who call it vehm too. The spelling "vehem" is often used by muhaddiths who consider Rawi to make mistakes while narrating. Those who think that the rawi made a mistake while conveying the thought in her mind, as a result of a slip of the tongue, preferred to express it as vehm.

Another issue that is as important as the discussion of spelling the word vehem is the results of this error. It might lead to narration of vehem hadiths as Shâdh, mudraj of rawis, mawquf narration as marfû; mursal narration as mawsool.

**Keywords:** Hadith, Rawi, Justice, Zabt, Vehem, Vehm

---

\* Vaiz, Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Çanakkale Müftülüğü, igke33@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0434-763X, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 22.07.2021, Accepted/Kabul Tarihi: 31.08.2021, Published/Yayın Tarihi: 18.09.2021.

## Giriş

İslam dininin ikinci kaynağı olan hadisler Hz. Peygamber sonrasında muhaddislerin büyük çabaları ile koruma altına alınmıştır. Bu koruma faaliyetinde râvilerin adalet ve zabtının incelenmesi önemli bir rol oynamıştır. Zira dinin birçok unsuru sözlü veya fiili olarak sonraki nesillere aktarılmıştır. Haberlerin rivayet metodu ile nakledilmesi haberleri aktaranın zabtının ve güvenilirliğinin tespit edilmesini zaruri kılmıştır. Çünkü tarihsel dokümanların, rivayet ile aktarılan bilgilerin sıhhatinden söz edebilmek için öncelikle bunları aktaranların hem adalet hem de zabt noktasında yeterliliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple ilk dönemden itibaren muhaddisler hadislerin metinlerinden ziyade râvileri incelemişlerdir. Hadislerin metinlerindeki kusurları da araştırmayı ihmal etmeyen hadis âlimleri, rivayetlerin sıhhati ile ilgili gerçekçi bilgilere daha çok râvilerin incelenmesi ile ulaşacaklarını düşündüklerinden “râvilerin cerh ve ta'dilini” daha fazla önemsemişlerdir.

Hadislerin metin tenkidi ile bütün hadislerin yeterli ölçüde değerlendirilmesinin mümkün olmadığı ilmi bir gerçektir. Zira metin tenkidi yöntemiyle birçok zayıf ve uydurma rivayetin fark edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle hadis ilminde merdûd rivayetlerin tespitinde râvî araştırmasına dayalı bir anlayışın ön plana çıktığı görülmektedir.

Râviyi merkeze alan muhaddisler onun adaletinde veya zabtında var olan kusurları tespit ederek hadislerin sıhhati hakkında bilgi elde etmeye çalışmışlardır. Muhaddisler her ne kadar hadislerin sıhhatinde râvî incelemesinin dışında ölçütler kullansalar da tarih boyunca bu sahada büyük pay rical tenkitine ait olmuştur. Bu bağlamda râvinin cerhini gerektiren durumların tespitinin hadis ilminin önemli konularından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu öneme istinaden muhaddisler râvinin adalet ve zabtı ile ilgili kusurları araştırmışlar ve ilk dönemden itibaren titizlikle râvileri inceleyerek onlarda var olan kusurların hadislerin sıhhatine etkisini tespit etmeye çalışmışlardır.

Hadis tarihinde birçok âlimin râvilerde var olan kusurlar ile ilgili çalışma yaptığı bilinmektedir. Âlimlerin bu konuda yaptıkları çalışmalara bakıldığında İbn Hacer'in (öl. 852/1449) bu kusurları sistematik bir dille ifade ettiği görülmektedir. Râvinin cerhini gerektiren kusurların on tane olduğunu belirten İbn Hacer, bu kusurların beş tanesinin adalet ile ilgili, beş tanesinin de zabt ile alakalı olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre adalet ile ilgili olan cerh sebepleri râvinin hadis uydurması, yalancılıkla itham edilmesi, fâsık olması, bid'at sahibi olması ve cehâletü'r-râvidir. Zabıt kusurları ise fuşu'l-galat, kesretü'l-gaflet, vehem, sikalara muhalefet ve sû-i hufzdır.<sup>1</sup>

Râvilerin zabıt kusurları arasında zikredilen vehem konusunu ele alan bu çalışmada daha çok bir kavram olarak vehem üzerinde yoğunlaşılacaktır. Kavramın isimlendirilmesindeki ihtilafın anlama ve hükme etkisi de incelenmeye çalışılacaktır. Zira “vehem” ve “vehm” kelimelerinin birbiri yerine mi kullanıldıkları yoksa her iki kavram ile farklı anlamların mı kastedildiği hadis usulünün önemli

<sup>1</sup> Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker* (Kahire: Dâru'l-Basâir, 1432/2011), 87.

konularındandır. Bu iki kavramın varsa arasındaki fark ve benzerliklerin ortaya konulmasının cerh ve ta'dil ilmine de katkı sağlaması muhtemeldir.

Çalışmanın diğer hedeflerinden biri de vehemin sebep olduğu sonuçların tespit edilmesidir. Râvilerin zabtındaki kusur sebebiyle oluşan vehem, rivayetlerin sıhhatine etki etmektedir. Bu sebeple makbul sayılacak bir rivayet bu kusurun tespitinden sonra merdûd kısmında zikredilebilmektedir.

Vehem konusu hadis alanının önemli konularından biri olmasına karşın Abdülfettâh Ebû Guddé'nin (1917-1997) bir kenara bırakılırsa konu hakkında yeterli bir çalışma yapanın olmadığını söylemek mümkündür.<sup>2</sup> Hadis ilminde vehem konusu sadece belli noktaları itibarıyla ele alınan bir konu olmuştur. Özellikle Abdülfettâh Ebû Guddé dışında vehem ve vehm kavramlarının kavramsal mukayesesi yeterince ele alınmamıştır. Çalışmanın bu alanda farkındalık oluşturması ve farklı bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

### 1. Vehem/Vehm

Vehem veya vehm kelimesi râvînin zabtındaki kusuru ifade eden bir kavramdır. Vehem kavramının hadis eserlerinde net bir tanımı tespit edilememiştir. Bununla birlikte bazı tanımlama gayretleri olduğu görülmektedir. Bu kavramı "râvînin rivayetinde yanılması"<sup>3</sup> diye tanımlayanlar olsa da böyle bir tanımın yeterli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira râvîlerin gaflet, ihtilat gibi zabt kusurlarından dolayı yanıldıkları da bilinmektedir. Râvînin gafleti, hafıza zayıflığı gibi zabt kusurları veheme sebep olan unsurlardır. Buna rağmen muhaddisler râvînin gaflet ederek yanılması ile vehemden dolayı yanılmasını ayrı kusurlar olarak değerlendirmişlerdir.

Muasır hadisçilerden Abdülkerîm el-Vüreykât vehemi "*Râvînin zabtındaki bozukluktur.*" diye tanımlamıştır. O "zabtaki bozukluk" ifadesi ile hatanın hadisin senedinde veya metninde olabileceğini, bu hatanın fazlalık veya eksiklik şeklinde ortaya çıkabileceğini de ifade etmiştir.<sup>4</sup>

Muhaddislerin neredeyse tamamında görülen vehemden kaynaklanan hatalar insan olmanın bir neticesi olarak kabul edilmektedir. Abdurrahmân b. Mehdî'nin (öl. 198/813-14) "*Muhaddisler üç kısımdır. Hafız ve mutkin olan muhaddisin rivayetlerinin kabulünde ihtilaf söz konusu değildir. Vehem sahibi olmasına rağmen hadislerinin büyük çoğunluğu sahih olan râvînin ise rivayetleri terk edilmez. Üçüncü kısım muhaddis de vehem sahibidir. Fakat onun hadislerinin büyük çoğunluğunda vehemden kaynaklanan hata vardır. Bu kimse metrukü'l-hadîstir.*"<sup>5</sup> sözü râvîlerin üçte ikisinin bu illet ile malul olduğunu ifade etmektedir.

Bu gerçeği dile getiren İmam Müslim (öl. 261/875) hıfz ve itkanı güçlü nice râvîlerin dahi hata ve vehemden kurtulamadıklarını söylemiştir.<sup>6</sup> Bununla birlikte muhaddisler râvînin vehemi çoğalmadıkça

<sup>2</sup> Abdülfettâh Ebû Guddé bu konuyu Abdülhay el-Leknevî'nin *er-Raf' ve't-tekmil* isimli eserinin tahkiki sırasında incelemiştir. Bk. Abdülfettâh Ebû Guddé, "İstidrâk", Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1421/2000), 549, 554.

<sup>3</sup> Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 419.

<sup>4</sup> Abdülkerîm el-Vüreykât, *el-Vehem fi rivâyâti muhtelefi'l-emsâr*, (Riyad: Mektebetü Evdâi'l-Medîne, 1420/2000), 29.

<sup>5</sup> Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i* (Kahire: Dâru'z-Zahâir, 1437/2016), 422.

<sup>6</sup> Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Temyiz* (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1410/1989), 170.

rivayetlerini reddetmemişlerdir. Bu bağlamda Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778) “Neredeyse hatadan kimse kurtulamamıştır. Râvînin rivayetlerinde isabeti fazlaysa hata yapsa da o hafızdır. Fakat hataları daha fazlaysa onun hadisleri terk edilir.” demiştir.<sup>7</sup>

Hadis rivayetinde hata etmeyen, veheme düşmeyen râvî bulmak neredeyse imkânsızdır.<sup>8</sup> İbn Receb el-Hanbelî (öl. 795/1393) sahabeinin de rivayetlerde veheme düştüğünü dile getirmiştir.<sup>9</sup> Hata ve vehemin insan vasfının ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünen İbn Hacer bu durumu sahih hadisin sahip olması gereken vasıflara dâhil etmiştir. O sahih hadisin şartlarını “isnadı muttasıl, râvîsi Müslüman, doğru, müdellis ve muhtelit olmayan, adil, zabıt, ezberi güçlü, aklında problem bulunmayan, vehemi az olan ve doğru bir itikada sahip olan” diye sıralarken râvînin veheminin az olmasını da şartların arasına eklemiştir.<sup>10</sup> Zira “hiç veheme düşmemiş olmak” diye bir şart koşulması durumunda rivayeti kabul edilecek râvî bulmak neredeyse imkânsız olacaktır.

Hemen hemen bütün râvîlerde görülen vehem bazı durumlarda hadisin sıhhatine zarar veren bir unsur olarak kabul edilmiştir. Rivayetlerdeki illetler ile ilgili bilgi veren İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) bu noktaya dikkat çekmiş, vehmeden râvînin zannı galibine göre hareket ederek hüküm verdiğini belirtmiş ve hatanın bu şekilde ortaya çıktığı vurgulamıştır.<sup>11</sup>

Râvînin zabtı, zabt-ı sadr ve zabt-ı kitâbet olarak iki kısma ayrılmaktadır. Vehem, zabt ile ilgili bir kusur olması hasebiyle râvînin hafızasında olabildiği gibi kitabetinde de olabilmektedir. Kitabet noktasında İmam Müslim'in de vehmettiği ifade edilmiştir.<sup>12</sup> İmam Müslim gibi büyük bir muhaddisin bile bu hataya düşmesi, vehemin tüm râvîlerde bulunabilecek bir durum olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

## 2. Vehem Kelimesinin Hareke ve Anlamındaki İhtilaf

Muhaddisler arasında vehem, râvîlerin hata etmesi anlamında kullanılan bir kavramdır. Fakat Arapça وهم şeklinde yazılan bu kavramın harekelenmesi muhaddisler arasında tartışmaya sebep olmuştur. Hareke ihtilafı sadece kelimenin okunuşuna tesir etmemiş anlamında da farklılıklara sebep olmuştur. Kemâleddin eş-Şümunnî (öl. 821/1418) bu kelimenin hâ harfinin harekesi fetha olan وهم fiilinin mastarı olduğunu, bir şeyi kastetmek isterken aklın başka bir şeye kayması anlamındaki ‘vehm’ olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>13</sup>

İbn Hacer ta'n sebepleri konusunda zabt kusurlarını zikrederken râvînin veheminin de bir cerh sebebi olduğunu belirtmiş, bu kavramı “râvînin hadisi tevehhüm ile rivayet etme halî” olarak açıklamış ve

<sup>7</sup> Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435/2013), 1/244, 1/345.

<sup>8</sup> Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Ali el-Yemânî, *Tenkîhu'l-enzâr fi 'ulûmi'l-âsâr (Tevdîhu'l-efkâr la beraber)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/433.

<sup>9</sup> Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 1/94.

<sup>10</sup> Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyüs's-sârî mukaddimetü fethi'l-bârî şerhi sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960), 7.

<sup>11</sup> Ebû Amr Osmân ibn Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrazûrî, *'Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 90.

<sup>12</sup> Celâlüddin Ebu'l-fadl Abrurrahmân b. Kemâleddin es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevâvî* (Cidde: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 4/31.

<sup>13</sup> Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Hasen eş-Şümunnî, *Neticetü'n-nazar fi nuhbeti'l-fiker* (Şam: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1430/2009), 173.

bu kusurların bulunduğu hadislere muallal denileceğini söylemiştir.<sup>14</sup> Konuyla ilgili bölümü açıklayan Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) tevehhüm kavramını “râvinin haberi şekkin mercûh olan tarafına göre rivayet etmesi” diye açıklamıştır.<sup>15</sup> Adevî de (öl. 1359/1891) bu kavramı “şek, tereddüt, zan” kelimelerini kullanarak Ali el-Kârî gibi tefsir etmeyi tercih etmiştir.<sup>16</sup>

Ali el-Kârî'nin tevehhüm kavramını mantık ilmine göre açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Mantık ilminde bilginin dereceleri konusu anlatılırken “râcih zan, şek ve mercûh zan” kavramlarından söz edilir. Bir bilginin doğruluk veya yanlışlık ihtimali birbirine eşitse buna “şek”, doğru olma ihtimalinin ağır basması durumuna ise “zannı galip” denilir. Zann-ı gâlibin en üst mertebede kabul edilen yakînî bilgiye doğru kuvvet dereceleri ve farklı mertebeleri bulunmaktadır. Zann-ı galibin mukabilinde bulunan ve şek mertebesinin altında olup aşağıya, batla doğru derece derece var olduğu kabul edilen bilgi ise “mercûh zan” olarak ifade edilmektedir.<sup>17</sup> İbn Hacer'in “râvinin tevehhümü” olarak tefsir ettiği vehem Ali el-Kârî tarafından haberin mercûh zan ile rivayeti olarak anlaşılmıştır. Onun açıklamalarına göre İbn Hacer'in tevehhüm kelimesi ile “râvinin doğru bildiğini düşünerek haberi hatalı nakletmesi” anlamını kastettiğini söylemek mümkündür. Râvî haberin naklinde zannına göre hareket etmiş fakat zannı mercûh derecesinde olduğundan onu yanıltmıştır. Ali el-Kârî'nin sözleri, vehem kavramını galat anlamında yorumladığını göstermektedir. Yine onun müselsel hadis konusunu işlerken İbn Hacer'in kullandığı وهم kelimesini “*Hâ harfinin harekesiyle yani yanıldı (غلط).*” diye açıklaması da bu tespiti desteklemektedir.<sup>18</sup> Onun bu görüşüne Muhammed b. Sâdık es-Sindî (öl. 1187/1773) de katılmaktadır.<sup>19</sup>

Vehem kavramını Ali el-Kârî ve Muhammed es-Sindî'nin “hata” olarak tefsir etmesini haklı çıkartacak gerekçeleri *Tehzîbü't-tehzîb*'te de görmek mümkündür. İbn Hacer bu eserinde muhaddislerin vehem kelimesini galat lafzı ile eş anlamlı kullandıklarını gösteren nakillere yer vermiştir.<sup>20</sup>

Bu konuda en net ifadeleri Lekânî'nin (öl. 1041/1632) İbn Hacer'in mezkûr sözleri üzerine yaptığı açıklamalarda görmek mümkündür. O, konuyla ilgili şunları söylemiştir:

Sihâh'ta bir şey hakkında yanıldığında hâ harfinin kesrasıyla وهماً dersin. Bir şeyi kastetmek istemene rağmen aklının başka bir şeye kayması durumunda hâ harfinin fethası ile وهمت في الشيء/أهم وهماً dersin' diye geçmektedir.<sup>21</sup> Nihâye'de şöyle geçmektedir:<sup>22</sup> Bir şeyi terk ettiğinde وهمت في الكتاب والكلام denilir. Bir şeyi çıkarttığında, ıskat ettiğinde وهمت في الشيء denilir. Kişinin aklı başka bir şeye kaydığında ise hâ harfinin fethasıyla وهماً وهماً denilir. Hata yaptığında وهماً وهماً وهماً وهماً denilir. Bu anlatılanları öğrendiğine göre buradaki kelimenin bir şeyi kastetmek isterken aklın başka bir şeye kayması anlamındaki “vehm” olduğu artık senin için

<sup>14</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 88, 92.

<sup>15</sup> Nûruddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.), 433.

<sup>16</sup> Abdullah b. Hüseyin Hâtir es-Semîn el- Adevî, *Laktü'd-dürer bi şerhi metni nuhbeti'l-fiker* (Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1439/2018), 413.

<sup>17</sup> Abdurrahmân Hasan el-Meydânî Habenneke, *Davâbitu'l-ma'rife* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 124-126.

<sup>18</sup> Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, 660.

<sup>19</sup> Muhammed b. Sâdık el-Meydânî es-Sindî, *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker* (Riyad: Müessesetü Beynûne, 1436/2015), 501.

<sup>20</sup> Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb* (Hindistan: Matba'atü Dâiratu'l-Meârif en-Nizâmiyye, 1326/1908), 7/345.

<sup>21</sup> Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyin, 1407/1987), 5/2054.

<sup>22</sup> Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrûddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* (Cidde: Dâru İbni'l-Cevzi, 1421/2000), 5/234.

açık ve nettir. Hata ve iskat anlamında değildir. Böyle olsaydı أوهم ile ifade edilmesi gerekirdi...<sup>23</sup>

Lekânî bu açıklamayı İbn Hacer'in ta'n sebepleri arasında zikrettiği vehem maddesini değerlendirirken yapmıştır. Ona göre bu kelimenin mastarında hâ harfinin hareketi sükûn iledir. Anlamı ise "yanılmak, hata etmek" değil "bir şeyi kastetmek isterken zihnin başka bir şeye kaymasıdır." Bu konuda Haraşî (öl. 1101/1690) Lekânî'ye tabi olmuş ve vehemin "vehm" anlamında râvînin algı yanlışlığı olduğunu, hata ve galat anlamında olmadığını belirtmiştir. Vehem kavramının galat anlamında olamayacağını vurgulayan Haraşî'nin, bunu açıklarken ileri sürdüğü gerekçelerden biri, İbn Hacer'in vehem ile galatı ayırmasıdır. Eğer vehem galat anlamında olsaydı ona göre ikisinden birinin zikredilmesine gerek kalmazdı.<sup>24</sup> Haraşî'nin vehem-galat arasındaki farkı vurgulaması râvînin veheminin hata anlamı taşımadığını ifade etmek için söylenmiş bir söz değildir. Çünkü algı yanlışlığı da bir çeşit hatadır. Vehemin fuhşu'l-galat kavramından farkını vurgulamak için "galat" anlamında tefsir edilmesine karşı çıkmış olması da muhtemeldir.

İbnü'l-Acemî de (öl. 1086/1676) vehem ve vehm kavramları ile ilgili bilgiler vermiş, vehm kavramının "irade edilen şey dışında başka bir şeyi ifade etmek" anlamında kullanıldığını, vehem kavramının ise "yanılmak" anlamına geldiğini belirtmiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "*Vehm kavramının vehem anlamında kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu sebeple vehem kelimesindeki anlam vehm kelimesine geçmiştir.*"<sup>25</sup> İbnü'l-Acemî bu sözüyle râvîlerin hataları için vehem kavramı yerine vehm kavramının yaygın olarak kullanıldığını ve zamanla iki kavram arasında anlam geçişi yaşandığını belirtmiştir.

Abdülfettâh Ebû Gudde bu konuyu müstakil olarak ele almış ve şöyle değerlendirmiştir:

Bazı çağdaş ilim adamları bu kavramı yanlış okumuşlardır. Bu fiili هَمْ و هَمْ şeklinde ya fetha ile okumuşlar ya da harekelemişlerdir. Bu fiilin ismini ise هَمْ و هَمْ şeklinde "hâ" harfinin sükûnu ile okumuşlardır. Fiilde doğru olan harekeleme هَمْ و هَمْ şeklinde "hâ" harfinin kesrası ile, isim de ise هَمْ و هَمْ şeklinde fetha iledir. Sana bunu açıklayayım. Bu kelimenin sözlükte هَمْ و هَمْ "hâ" harfinin sükûnu ile ve هَمْ و هَمْ şeklinde fetha ile okunuşu vardır. Bu ikisi arasında hem manada hem de kullanımda fark bulunur. هَمْ و هَمْ "hâ" harfinin sükûnu ile okunduğunda kelime 'insanın bir şeyi kastetmek isterken zihninin başka bir şeye yönelmesi' şeklinde bir anlama gelmektedir.<sup>26</sup> هَمْ و هَمْ şeklinde fetha ile okunduğunda ise 'kişinin doğru yerine hata yapması ve bu noktada iradesinin de hata yaptığı şeye yönelik olması' anlamına gelmektedir. Yani هَمْ و هَمْ şeklinde okunduğunda kavram, kişinin doğru zannederek hata yapması anlamına gelmektedir. Bu iki farklı harekelemenin ortaya çıkardığı anlam farkı şu örnekte açık bir şekilde görülmektedir. Senin isminin Ahmed olduğunu bilen birisi sana Esad diye seslenirse buna vehm denir. Çünkü o senin Ahmed olduğunu bildiği halde zihni Esad'a yönelmiştir. Ama kişi senin isminin Ahmed olmasına rağmen Esad diye biliyor ve seni böyle isimlendiriyorsa buna hata/galat

<sup>23</sup> Ebû İshâk Burhânüddin İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî, *Kadâu'l-vatar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehlil-eser* (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1431/2010), 2/1018, 1019.

<sup>24</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Haraşî, *Münteha'r-rağbe fi halli elfâzi'n-nuhbe* (Kahire: Dâru'l-Yüsr, 1441/2020), 2/33.

<sup>25</sup> Ahmed b. Ahmed İbnü'l-Acemî, *Haşîye 'alâ tedribi'r-râvî fi şerhi tekrîbi'n-nevâvî (Tedribu'r-râvî ile birlikte)* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016), 3/345.

<sup>26</sup> Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Huseynî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty.), 2/674.



mastarların farklı anlamları olduğunu söyledikten sonra tedâhül iddiasında bulunmak tutarsız bir yaklaşımdır.

Abdulfettâh Ebû Gudde muhaddislerin “vehem” anlamında “vehel/وَهْلٌ” kelimesini kullandıklarından bahsetmektedir.<sup>33</sup> İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) bu kelimenin çekiminin وَهْلٌ نِيْلٌ وَهْلًا şeklinde olduğunda “vehm” anlamında kullanıldığından bahsetmiş ve Hz. Peygamber Aleyhisselam'ın hadisinden örnek vermiştir. وَهْلٌ نِيْلٌ وَهْلًا şeklinde çekimi yapıldığında “vehem/hata” manasında kullanıldığını söyleyen İbnü'l-Esîr, İbn Ömer'in (öl. 73/693) bu kelimeyi Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) hakkında “hata etti” anlamında kullandığını ifade etmiştir.<sup>34</sup>

Abdulfettâh Ebû Gudde muhaddislerin râvînin hatalı olduğunu ifade etmek için غَلَطٌ/يَغْلُطُ/الغَطُّ/أغلاط fiilleri yerine وَهْلٌ/يَهْلُ/الْوَهْلُ ve وَهْمٌ/يَهْمُ/الْوَهْمُ/أوهام ve وَهْلٌ/يَهْلُ/الْوَهْلُ lafızlarının kullanıldığını da sözlerine eklemiştir. Bunun sebebinin ise “galat” fiilinin ve türevlerinin manasının açık, “vehem” fiilinin ve türevlerinin ise manasının kapalı ve “vehm” terimi ile aynı harflerden müteşekkil olmasıyla açıklamıştır. O, “vehm” teriminin ifade ettiği anlamın “vehem” teriminin anlamından daha hafif olması sebebiyle cerhte daha kibar ve tenkit adabına daha uygun olduğunu da sözlerine eklemiştir.<sup>35</sup>

Gursî ise vehem kavramı hakkında farklı bir yorum yapmıştır. Muhaddislerin vehem kelimesini ve türevlerini “az hata” anlamında kullandıklarını ileri süren Gursî, râvînin hataları az olduğunda bu anlamı ifade eden “له أوهام” tabirini kullandıklarını belirtmiştir. Gursî, İbn Himmât'ın (öl. 1175/1761) galat kelimesinin kasıt unsuru taşımayan hatalar için kullanıldığı, vehemin ise kasıt ve inanç anlamları içerdiği yönündeki açıklamalarını kabul etmemiş, bu iki kelime arasında hatanın azlık ve çokluğuna itibar edilerek bir ayrıma gidildiğini savunmuştur. Ona göre az miktardaki hatalar için vehem kelimesi kullanılırken çok miktardaki hatalar için galat kelimesi “fâhişu'l-ğalat, kesîru'l-ğalat” şeklinde kullanılmıştır.<sup>36</sup>

Süyûtî'nin (öl. 911/1505) râvîlerin tabakaları konusunda sözlerine açıklamalar ekleyen Muhammed Avvâme, makbul râvîler tabakasının ikinci kısmında yer alan râvîler hakkında Süyûtî'nin kullandığı kelimenin bu tabaka râvîlerin değerine uygun olarak “vehm” diye harekelenmesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>37</sup> İkinci tabaka râvîler zabt ve itkan sahibi olduklarından bu râvîler için hata anlamına gelen “vehem” kelimesi kullanılmasının münasip olmayacağını düşünen Avvâme, dil ve kalem sürçmesi anlamına gelen “vehm” kelimesinin kullanılmasını daha doğru bulmuştur. Onun bu tercihi iki kavramın birbirini yerine kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

### 3. Vehemin Sebep Olduğu Durumlar

#### a. Şâz

Hadis tarihinde râvîlerin sadece teferrüd veya hem teferrüd hem de muhalefet ederek rivayet ettikleri haberlere şâz denilmektedir. Teferrüd ve muhalefetin sebeplerinden biri de râvîlerin

<sup>33</sup> Abdulfettâh Ebû Gudde, “İstidrâk”, s. 551.

<sup>34</sup> İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, c. 5, s. 233.

<sup>35</sup> Abdulfettâh Ebû Gudde, “İstidrâk”, s. 553.

<sup>36</sup> Gursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, 249.

<sup>37</sup> Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbî'n-nevâvî*, 2/538 (dn. 1).



rivayetlerindeki vehem ve hatalarıdır. Teferrüde veya muhalefete sebep olan vehem, rivayetlerin şâz olarak nitelenmesine sebep olmaktadır. Abdullah b. Âmir b. Rebî'a'nın (öl. 59/679) Hz. Ömer'den (öl. 23/644) yaptığı rivayet bunun bir örneği olarak ifade edilebilir. O, Hz. Ömer'in Yusuf ve Hac surelerini okuyarak kendilerine sabah namazı kıldırıldığını söylemiştir.<sup>38</sup> İmam Mâlik (öl. 179/795) bu rivayeti "Hişâm b. 'Urve 'an ebîhi 'an Abdillâh b. Âmir" şeklinde rivayet etmiştir. Fakat İbn Uyeyne (öl. 198/814), İbn Ebî Hâzım (öl. 184/800), İbn İdrîs, Yahya el-Kattân (öl. 198/813) gibi birçokları "an ebîhi" lafzı olmadan rivayet etmişlerdir. Bu sebeple Dârekutnî (öl. 385/995) İmam Mâlik'in vehmettiğini belirtmiştir.<sup>39</sup> Bu vehem İmam Malik'in birçok sika râvînin rivayetine muhalefet ederek hadisi rivayet etmesine sebep olmuştur. İbn Hacer'in ifadesine göre sika bir râvînin sika râvîlere muhalefet ederek rivayet etmiş olduğu hadis şâz olarak isimlendirilir.<sup>40</sup>

### b. Müdrec

Râvînin zabtındaki kusur sebebiyle oluşan vehem bazen idrâca sebep olabilmektedir. Hadisteki idrâcın tespit metotlarından bir tanesi râvînin güvenilir râvî veya râvîlere muhalefetinin tespit edilmesidir. Bu yol ile hadisteki idrâc tespit edildiği gibi râvînin nerede vehmettiği de anlaşılmaktadır.

Râvînin vehmederek güvenilir râvîlere muhalif bir şekilde hadis rivayet etmesine müdrec ismini veren İbn Hacer, bu muhalefetin senedde veya metinde olabileceğini ifade etmiştir.<sup>41</sup> Metindeki idracın keyfiyeti hakkında bilgi veren Zehebî (öl. 748/1348) ise râvînin hadisi rivayet ederken dinleyenlerin ayıramayacağı bir şekilde kendi sözünü metne ilave etmesine vurgu yapmıştır.<sup>42</sup>

İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) İbn Ömer'den yaptığı nakil metinde idraca örnek olarak zikredilebilir. Dârekutnî'nin *Sünen*'inde naklettiğine göre İbn Ömer eşini boşama sürecini şöyle aktarmıştır: "Eşimi adetliken boşadım. Bunun üzerine Hz. Ömer Hz. Peygambere gitti ve bu durumu ona sordu. O, 'ona söyle eşine dönsün. Dilerse temizlendiğinde onu boşasın' dedi. Ömer 'Bu boşama geçerli midir?' dedi. Hz. Peygamber 'Evet' dedi."<sup>43</sup> Buhari ve Müslim bu hadisi *Sahîh*'lerinde farklı bir biçimde rivayet etmişlerdir. Onların rivayetinde 'Bu boşama geçerli midir?' bölümü İbn Sîrîn ile İbn Ömer arasında geçen bir konuşma olarak nakledilmektedir.<sup>44</sup> Bu sebeple hadisin metninde bir idrâc bulunmaktadır. Bu ve benzeri hatalar râvîlerin veheminden kaynaklanan yanılılardır. Onlar bu gibi yanılıları doğru zannederek nakletmişler fakat muhaddislerin yoğun araştırma ve karşılaştırmaları sonucunda bu hatalar tespit edilmiştir.

### c. Maktûb

<sup>38</sup> Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Ashâbi İmam Mâlik, *el-Muvatta*, nşr. Beşşâr Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1997), "Salât", 219.

<sup>39</sup> Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelül-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 2/167,168.

<sup>40</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 71.

<sup>41</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 93, 94.

<sup>42</sup> Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mûkaza fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs* (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmî, 1412/1992), 53.

<sup>43</sup> Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), "Talâk" (3893).

<sup>44</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed b. Zühayr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Talâk", 2; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), "Talâk", 1471.

İsnadında râvilerin isim veya neseplerinin, metninde ise kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadisler maktûb ismi verilmektedir.<sup>45</sup> Hadisin senedinde veya metninde yapılan bu şekildeki değişiklikler "kalb" kelimesi ile ifade edilmektedir.

Hadislerde tespit edilen kalblerin birtakım sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri de vehemdir.<sup>46</sup> Bazen râvî bir râvîyi başka bir râvî ile değiştirmekte ve böylece hadisin senedinde kalbe sebep olmaktadır.<sup>47</sup> Ya'lâ b. Ubeyd'in (öl. 209/825) Süfyan es-Sevrî-Amr b. Dînâr (öl. 126/744 [?]) tariki ile rivayet ettiği hadis seneddeki kalbe örnek olarak zikredilebilir. Zira Ya'lâ, Abdullâh b. Dînâr'ın (öl. 127/745) ismini Amr b. Dînâr olarak değiştirmiştir. Alî el-Kârî, Ya'lâ'nın vehmetmesi sebebiyle böyle bir hataya düştüğünü belirtmiştir.<sup>48</sup>

#### d. Mevkûf Rivayeti Merfû, Mürsel Rivayeti Mevsûl Yapmak

Râvînin vehemi bazen mevkuf rivayeti merfû olarak nakletmesinde sebep olduğu gibi mürsel rivayeti mevsûl, merfû rivayeti mevkuf, muttasıl rivayeti de mürsel olarak aktarmasına sebep olabilmektedir.<sup>49</sup> İbn Hacer vehemin sebep olduğu râvî hatalarını sayarken mürsel veya munkatı rivayetin mevsûl olarak nakledildiğinden söz etmiştir.<sup>50</sup>

Kuteybe b. Said'in (ö. 240/855) mest üzerine mesh ile ilgili rivayet ettiği haberde yaptığı hata mevkuf bir rivayetin merfû olarak nakledilmesine iyi bir örnektir. Kuteybe'nin rivayet ettiği bu haberde Ebû Ya'fûr el-Kûfî (öl. 120/738) mest üzerine mesh konusunu Enes b. Mâlik'e sorduğundan söz etmiş ve onun Rasulullah'nın da mest üzerine mesh yaptığını söylediğini nakletmiştir. Tirmizî (öl. 279/892), hadis hakkında İmam Buhârî'ye (öl. 256/870) sorduğunu onun da kendisine Kuteybe'nin yanıldığını, rivayetin Enes'in sözü olduğunu bu sebeple merfû olmayıp mevkûf bir rivayet olduğunu söylediğini aktarmıştır.<sup>51</sup>

Muhammed Müslim et-Tâifî (öl. 177/793) ise mürsel olan hadisi Amr b. Dînâr-İkrime (öl. 105/723)-İbn Abbâs (öl. 68/687-88) tarikiyle mevsûl olarak nakletmiştir. İmam Buhârî bu hadisin Süfyan b. Uyeyne (öl. 198/814)-Amr b. Dînâr-İkrime tarikiyle mürsel olarak rivayet edildiğini söyleyerek sahih olanın sanki bu olduğunu belirtmek istemiştir.<sup>52</sup>

Mevkûf bir rivayetin merfû olarak aktarılmasına Kuteybe'nin, mürsel rivayetin mevsûl olarak aktarılmasına ise Muhammed Müslim et-Tâifî'nin veheminin sebep olduğu görülmektedir. Râvîlerin yaptıkları vehemlerin tespitinde hadislerin diğer tariklerinin bir araya getirilmesi ve mukayeseli bir araştırma yapılmasının önemi büyüktür. Rivayetlerin bütün tariklerinin toplanması ve ehil muhaddisler

<sup>45</sup> Mustafa Ertürk, "Maktûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/447, 448.

<sup>46</sup> İbn Hacer vehem konusuna değinirken "bir hadisi başka bir hadise dahil etmek" diyerek râvînin veheminin hadiste kalbe sebep olduğunu açıkça belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 92.

<sup>47</sup> Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Huseynî el-Hamevî, *Telkîhu'l-fiker bi şerhi manzûmeti'l-eser* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 102.

<sup>48</sup> Alî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, 455.

<sup>49</sup> Gursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, 265.

<sup>50</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 92.

<sup>51</sup> Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 1/51.

<sup>52</sup> Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*, 1/218.

tarafından detaylı incelenmesi sonucunda râvîlerin vehemlerinin sebep olduğu hatalar da tespit edilebilmektedir.<sup>53</sup>

#### e. el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd

Bu kavramı “Bir râvînin, adını hiçbir sika râvînin zikretmediği bir râviyi senedde zikretmesidir.”<sup>54</sup> “Bir râvînin, adını hiçbir sika râvînin zikretmediği bir râviyi yanlışlıkla muttasıl bir senede ilâve ettiği hadistir.”<sup>55</sup> diye tanımlayanlar olmuştur. Fakat bu iki tanıma göre zayıf bir râvînin ziyadesi de tarifi içinde yer almaktadır. Rivayetin makbul olabilmesi için ziyadenin sika bir râvî tarafından yapılması gerekmektedir.<sup>56</sup> Ayrıca ikinci tanımda râvînin ziyadesinin hata ile olacağı belirtilmiştir. Halbuki hata ile ziyade senedlere râvi eklenmesinin sebeplerinden sadece bir tanesidir. el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd diye isimlendirilen rivayetlerin sadece hata ile yapılan ziyade ile ifade edilmesi tanım noktasında yetersiz kalmaktadır.

İbn Hacer’in “Ziyade yapmayan râvî, ziyade yapandan daha mutkin olmalıdır.”<sup>57</sup> sözü ise el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd kavramında farklı bir noktaya dikkat çekmektedir. İbnü's-Salâh'ın, İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) ve İrakî'nin (öl. 806/1404) eklediği bu kaydı İbn Hacer eklemeyi uygun görmüştür. Çünkü el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd konusu “sika râvînin ziyadesi” konusunun bir parçasıdır. Aynı zamanda “şâz” meselesi ile de bağı vardır. Ziyade yapmayan râvînin daha sika olması durumunda sika râvînin rivayeti şâz, daha sika olanın rivayeti ise mahfûz diye isimlendirilir. Ziyade yapan ile yapmayanın sikalıkta eşit veya ziyade yapanın daha sika olması durumunda ziyade kabul edilir. Bu durumda ziyade yapılmayan hadis munkatı sayılır.<sup>58</sup>

Sika râvîlerin vehemleri hadislerin senedine râvî eklenmesine sebep olabilmektedir. Böyle bir durumu İbnü'l-Mübârek'in (öl. 181/797) rivayet ettiği “Kabirlerin üstüne oturmayın. Kabirlere doğru namaz da kılmayın.”<sup>59</sup> hadisinde görmek mümkündür. Münâvî (öl. 1031/1622) senedde Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve Ebû İdrîs'in yer almasının vehemden kaynaklanan bir hata sonucu olduğunu belirtmiştir.<sup>60</sup>

#### f. Muzdarib

Râvînin vehemi rivayetin senedinde veya metninde cem veya tercih yapılmasında imkân vermeyecek surette farklı olarak rivayet edilmesine sebep olabilmektedir. Bu durum râvînin zabt kusuru olarak kabul edilmektedir. Hadis ilminde böyle rivayetlere muzdarib denilmektedir.<sup>61</sup>

Eserlerde muzdarib hadis olarak ileri sürülen birçok rivayet gerçekte muzdarib değildir. Muhaddisler muzdarib denilen bu hadislerdeki sorunları ya cem ya da tercih yoluyla çözmüşlerdir. Sehâvî

<sup>53</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 92.

<sup>54</sup> Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadis (el-Bâ'isu'l-hasîs ile birlikte)* (Beirut: Müessesetü'r-Risâletü'n-Nâşirün 1429/2008), 162.

<sup>55</sup> Alî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, 478; Ataullah Şahyar, “Mezîd Fî Muttasılı'l-Esânîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/544, 545.

<sup>56</sup> Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifin b. Nüriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Netîcetü'n-nazar bi şerhi nuhbeti İbn Hacer* (İstanbul: Dâru's-Semmân, 1441/2020), 295.

<sup>57</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 95.

<sup>58</sup> Gursî, en-Nüketü'l-ğurar, 277.

<sup>59</sup> Müslim, “Cenâiz”, 972.

<sup>60</sup> Münâvî, *Netîcetü'n-nazar*, 294.

<sup>61</sup> Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 301; Ebü'l-Hasen Mustafâ b. İsmâil es-Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye şerhu'l-manzûmeti'l-Beykûniyye* (Riyad: Dâru'l-Fazîle, 1440/2019), 353.

(öl. 902/1497) ve birçok muhaddisin muzdarib hadise örnek verdiği<sup>62</sup> "Hûd suresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı."<sup>63</sup> hadisini Dârekutnî de incelemiş ve kimlerin vehmettiğini de açıklamıştır.<sup>64</sup>

#### g. Musahhaf ve Muharref

Râvilerin vehemi hadislerde tashîf ismi verilen hataların oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu hatalar senedde veya metinde ortaya çıkmaktadır. İbnü's-Salâh gibi bazı muhaddisler hadislerin kelimelerindeki hareke veya nokta hatalarının bulunduğu hadise musahhaf veya muharref derken,<sup>65</sup> İbn Hacer noktalama hatası bulunan rivayete musahhaf, hareke hatasının bulunduğu hadise ise muharref demiştir.<sup>66</sup>

Konuyla ilgili birçok örnek zikreden İbnü's-Salâh'ın seneddeki tashîf için "İbn Mürâcim" isminin "İbn Müzâhim" olarak yazıldığını, metindeki tashîf için ise "Übeyy" isminin "Ebî" olarak değiştirildiğini örnek vermesi dikkat çekicidir. Bu iki hatanın yer aldığı hadisler ona göre musahhaftır. İbn Hacer'e göre ise birinci rivayet musahhaf, ikinci rivayet ise muharref olarak isimlendirilmektedir. Bu ve benzeri hatalar çoğunlukla râvilerin veheminden kaynaklanan, doğru olduğunu zannederek naklettikleri rivayetlerdir. Zabtlarındaki bu gibi vehemden kaynaklanan kusurlar rivayetlerde tashîf ve tahrîflere yol açabilmektedir.

#### Sonuç

Vehm veya vehem kavramları râvînin zabt kusurunu ifade eden kelimelerdir. Bu iki kavramın ayrı anlamlara geldiğini söyleyen alimlerin yanı sıra aynı anlamda kullandıklarını ifade edenler de olmuştur. Ayrı anlamları olduğunu söyleyenler vehm kelimesinin "bir şeyi kastederken zihnin veya dilin başka bir şeye yönelmesi" anlamında olduğunu söylerken, vehem kelimesinin ise "hata, yanılma" anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir.

Muhaddislerin büyük çoğunluğu bu kavramı râvîlerin hafıza hatalarını ifade etmek için vehem anlamında kullanmışlardır. Râvî doğru olduğunu zannettiği yanlış bir bilgiyi aktardığında onun için "vehmetti, vehem yaptı" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Birçok muhaddis de hadis örfünde yaygın kullanımından dolayı vehm kavramını vehem anlamında kullanmıştır. Ama değişik gerekçelerden dolayı az da olsa bazı muhaddisler râvînin zihninin veya kaleminin kaydığını, doğruyu bildiği halde sürçü lisan ettiğini düşünerek bu anlamda vehm kavramını da kullanmışlardır.

Netice olarak râvîlerin hataları ile ilgili her iki kavramın da kullanıldığı fakat Abdülfettâh Ebû Guddé'nin de ifade ettiği gibi râvîlerin doğru olduğunu düşündüğü hatalı bilgileri aktardıklarında vehem kelimesinin kullanılmasının asıl olduğu, bu manayı ifade etmek için vehm kelimesinin kullanılmasının da

<sup>62</sup> Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs* (Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/294.

<sup>63</sup> Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975), "Tefsîru'l-Kur'ân", 57.

<sup>64</sup> Dârekutnî, el-'İlelü'l-vârîde fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye, 1/194-211.

<sup>65</sup> İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 280.

<sup>66</sup> İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 96.

muhaddisler arasında örfleştigi söylenebilir. Bunun yanında bu kavramların özellikle ricâl kitaplarındaki kullanımlarının müteakdim ve müteahhir dönem taraması yapılarak istatistiksel verilerle desteklenen bir çalışma yapılması faydalı olacaktır.

Râvilerin vehemlerinin sebep olduğu hatalar incelendiğinde bu hataların daha çok senedde bulunduğu görülmektedir. Hadis ilminde henüz üzerinde yeterli yoğunlukta çalışma yapılmayan “vehem” konusunun daha geniş araştırmalar yapılmaya uygun bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle zayıf hadisler ile ilgili eserlerin taranması ile râvilerin vehmederek yanlışladıkları noktaların daha sistematik bir şekilde tespit edilmesi ve hangi çeşit rivayetlerde bulunduğu ortaya konulması önem arz etmektedir.

### Kaynakça

Abdülfettâh Ebû Guddê. “İstidrâk”, Leknevî, Muhammed Abdülhay, *er-Raf' ve't-tekmül fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Kahire: Dâru's-Selâm, 7. Basım, 1421/2000.

Adevî, Abdullah b. Hüseyin Hâtır es-Semîn. *Laktü'd-dürer bi şerhi metni nuhbeti'l-fiker*. nşr. Ebû Abdurrahmân Nebîl Salâh. Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1. Basım, 1439/2018.

Alî el-Kârî, Nûruddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-'arabiyye*. nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-'İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. nşr. Mahfûz er-Rahmân Zeynullah es-Selefi. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1405/1985.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. nşr. Şuayb Arnavut vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1424/2004.

Ertürk, Mustafa. “Maklûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/447, 448. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Gursi, Muhammed Sâlih b. Ahmed, *en-Nüketü'l-ğurar*, Şam: Dâru'l-Kâdirî, 1. Basım, 1429/2008.

Habenneke, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî, *Davâbitü'l-ma'riفة*, Şam: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1432/2011.

Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî. *el-Misbâhu'l-münîr fi şaribi's-şerhi'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty.

Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî. *Telkîhu'l-fiker bi şerhi manzûmeti'l-eser*. nşr. Abdullâh Süleymân el-Atik. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1430/2009.

Haraşî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî. *Münteha'r-rağbe fi halli elfâzi'n-nuhbe*. nşr. Şaban el-Avra. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Yüsr, 1. Basım, 1441/2020.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1435/2013.

İbnü'l-Acemî, Ahmed b. Ahmed. *Haşiye 'alâ tedrîbi'r-râvî fî şerhi tekrîbi'n-nevâvî (Tedrîbu'r-ravî ile birlikte)*. nşr. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2016.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyüs's-sârî mukaddimetü fethi'l-bârî şerhi sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzheti'n-nazar fî tevdîhu nuhbeti'l-fiker*. nşr. Nûrüddîn Itr. Kahire: Dâru'l-Basâir, 1. Basım, 1432/2011.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Mearif en-Nizâmiyye, 1326/1908.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs (el-Bâ'isu'l-hasîs ile birlikte)*. nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Beyrut: Müssetü'r-Risâletü'n-Nâşîrîn, 1. Basım, 1429/2008.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1407/1987.

İbnü's-Salâh, Ebü Amr Osmân ibn Abdurrahmân eş-Şehrazûrî. *'Ulûmu'l-hadîs*. nşr. Nûrüddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

İbnü'l-Vezîr, Ebü Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî. *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr (Tevdîhu'l-efkârı beraber)*. nşr. Ebü Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Lekânî, Ebü İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen. *Kadâu'l-vatar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Şâdî Âli Numân. Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1. Basım, 1431/2010.

Mâlik, Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes el-Ashâbî. *el-Muvatta*. nşr. Beşşâr Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1417/1997.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Netîcetü'n-nazar bi şerhi nuhbeti İbn Hacer*. nşr. Ahmed Mürşid-Sâmî Yûsuf. İstanbul: Dâru's-Semmân, 1. Basım, 1441/2020.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Temyîz*. nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 3. Basım, 1410/1989.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. nşr. Muhammed Muhibbu'd-dîn Ebû Zeyd. Kahire: Dâru'z-Zahâir, 1. Basım, 1437/2016.

Sehâvî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğış bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*. nşr. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım 1424/2003.

Sindî, Muhammed b. Sâdık el-Meydânî. *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*. nşr. Ali b. Ahmed el-Kindî. Riyad: Müessesetü Beynûne, 1. Basım, 1436/2015.

Süleymânî, Ebü'l-Hasen Mustafâ b. İsmâîl. *el-Cevâhiru's-Süleymâniyye şerhu'l-manzûmeti'l-Beykûniyye*. Riyad: Dâru'l-Fazîle, 1. Basım, 1440/2019.

Süyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-fadl Abrurrahmân b. Kemâlidîn. *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevâvî*. nşr. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2016.

Şahyar, Ataullah. "Mezîd Fî Muttasılı'l-Esânîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/544, 545. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Şümünnî, Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Netîcetü'n-nazar fi nuhbeti'l-fiker*. nşr. İntisâr Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî. Şam: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1430/2009.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*. nşr. Subhî Sâmîrâî vd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1409/1989.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975.

Uğur, Mücteba. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Vüreykât, Abdülkerîm. *el-Vehem fi rivâyâti muhtelefi'l-emsâr*. Riyad: Mektebetü Evdâi'l-Medîne, 1. Basım, 1420/2000.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkıza fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmî, 2. Basım, 1412/1992.